

Jag är
nyfiken
gul

I mitt kylskåp står alltid en flaska rapsolja – den fettiga grunden i nästan all min matlagning.

Men varifrån kommer egentligen den där vaga känslan jag har av att raps är lite bättre än andra, mer odefinierade, vegetabiliska matoljor?

TEXT/GRAFIK: CHRISTINA KJELLSTRAND
BILD: SCANPIX/WIKIMEDIA COMMONS

Raps var en del av min barndom. Gyllengula fält i solen. Doften av snart sommar, snart skolavslutning. Jag minns frömjölet. Man gick ut i fälten, blomorna nådde mig över huvudet på den tiden, och när man kom ut igen var man täckt av ett fint, gult pulver. Och jag minns hur man inte kunde ha på sig en vit eller gul tröja utan att bli svartprickig av rapsbaggar.

Jag blev äldre och längre. Rapsfälten krympte, och länge trodde jag att min barndoms lysande gula senvår var en efterkonstruktion. Men det var den inte. Under 90-talet genomgick den svenska rapsodlingen en mindre kris. 1990 upptog de svenska rapsfälten en yta på ungefär 200 000 hektar, nästan två gånger så stort som Öland. Tio år senare fanns knappt en fjärdedel kvar.

Raps har förmodligen odlats i Sverige sen förhistorisk tid, men alltid i ganska liten ska-

la. I sin flora från 1755 nämner Linné att raps odlas för oljans skull. På den tiden användes rapsoljan framför allt som lampolja, men som sådan var den populär tills först fotogen och sedan elektricitet konkurrerade ut den. Rapsodlingen förde en tynade tillvaro; när världskriget plötsligt skapade en ny marknad.

– Industrin behövde en olja, i brist på andra oljor, och raps kunde man ju odla. Så där kan man säga att det började, säger Johan Biärsjö, VD för branschbolaget Svensk Raps.

Att efterfrågan var hög gjorde att exporten tog fart. Oljan användes som smörjmedel, för att göra diesel och vid framställning av tvål och tvättmedel. Men varför användes inte rapsoljan förr i tiden till matlagning, och hur kom man på idén att äta lampolja?

– Ja, det var väl någon listig rackare, skratrar Johan Biärsjö.

Han förklarar att den gamla rapsoljan innehöll en hög halt av erukasyra, som är giftig för människor.

På 70-talet påbörjades försök med att odla fram varianter som saknade det farliga ämnet, och i stället hade en större andel nyttiga fettsyror.

– Det var ett förädlingsframsteg helt enkelt, och där såg man en marknadsmöjlighet, om man skulle lyckas med att ta fram en bra matolja.

Försöken föll väl ut, och under 80-talet övergick rapsoljan nästan helt till att användas som matolja. Restprodukterna från oljetillverkningen kunde nu också säljas som djurfoder. Framtiden såg ljus ut. Men 1990 beslutade Sveriges riksdag att man skulle avreglera det svenska jordbruket. Med början 1991 skulle efterfrågan styra prissättningen, även om gränsskyddet behölls ytterligare nå-

got år. I praktiken innebar detta att raps, som tidigare haft en av staten garanterad avkastning på 2,2 gånger vetepriiset, på bara några år skulle konkurrera på lika villkor på den globaliserade marknaden. Resultatet? Rapsodling blev olönsamt och Skåne blev grönt.

Jag pendlade med buss över den skånska slätten senare delen av 90-talet. Vissa år såg jag inte ett enda rapsfält. Den klassiska vykortsbilden av ett gult Skåne under en klarblå himmel verkade helt enkelt inte längre existera. Men så hände något. Enstaka gula fläckar dök upp, och även om det fortfarande inte är i närheten av storhetstiden på 80-talet så har den skånska rapsodlingen helt klart hämtat sig.

Svensk raps är en del av förklaringen. Lobbyföretaget bildades år 2000 på initiativ av föreningen Frö- och Oljeväxtodlarna.

– Då, några år efter EU-inträdet, var det en väldigt låg oljeväxtareal, säger Johan Biärsjö. Vi tänkte att vi borde kunna fördubbla den odlade arealen. Det kändes som ett någorlunda realistiskt men ändå utmanade mål.

Redan på 40-talet gick bönder som odlade oljeväxter samman i lokala föreningar som hjälptes åt med att utveckla grödorna, utbilda varandra och marknadsföra sina produkter.

– Det är nog en tradition i lantbrukssammanhang, att odlarna sköter sånt här. Vill man utveckla en gröda som man är intresserad av så bildar man en förening, och ur det har det sen växt en större organisation.

Ägare till Svensk raps är, förutom Frö- och Oljeväxtodlarna, representanter för utsädesbransch, handel och industri. Verksamheten finansieras av lantbrukare och förutom försöks- och utvecklingsverksamhet sysslar man med information, intressebevakning och PR.

– Vi vill ha en odling som både är konkurrenskraftig och bra för den svenska växtföljden, säger Johan Biärsjö.

OLJEVÄXTER ÄR förhållandevis svåra att odla. Skördevariationen från år till år är större än för spannmål, men å andra sidan är raps och andra oljeväxter en bra ”avbrottsgröda” i växelbruk.

Som för allt annat gäller att i slutändan bestäms vad som produceras av priser och efter-

frågan, som i sin tur i hög grad beror på just marknadsföring.

Idag odlas raps på runt 80 000 hektar åkermark, varav ungefär en tredjedel i Skåne. Diesel gjord på raps har fått ett stort genomslag som ett miljövänligt drivmedel. Det proteinrika mjöl som blir över när oljan pressats ur fröna säljs som djurfoder, och i butikshyllorna konkurrerar den kallpressade rapsoljan från Österlen med den italienska olivoljan om de hälsomedvetna konsumenternas uppmärksamhet.

MEN HUR ÄR DET egentligen med flaskan i mitt kylskåp? Är den nyttigare eller miljövänligare än de billiga alternativen? Raps är svårödlad. Anledningen stavas skadeinsekter, mögel och sjukdomar. Växelbruket – att inte odla raps på samma fält flera år i rad – skyddar i viss mån, men raps är också en av våra mest besprutade grödor. För inte så länge sedan ansågs det omöjligt att kallpressa oljan, eftersom man då inte skulle ha möjlighet att raffinera bort bekämpningsmedlen. Min barndoms rapsfält är på väg tillbaka, men jag minns inte när jag sist såg en rapsbagge.

» Jag pendlade med buss över den skånska slätten senare delen av 90-talet. Vissa år såg jag inte ett enda rapsfält «

RAPSOLJA

■ Kallpressad olja framställs genom att man maler och pressar olja ur frön. Fördelen är att värmekänsliga vitaminer och smakämnen finns kvar i den färdiga produkten.

■ Varmpressad olja utvinns ur fröna med lösningsmedel, upphettning med hjälp av ånga och därefter raffinering för att rena oljan. Fördelen är att man kan utvinna nästan 100 procent av oljan ur fröna.

■ RME (rapsmetylester), eller biodiesel, framställs genom en kemisk process där rapsoljans glycerol byts ut mot metanol. Den resulterande dieseln är mer lättflytande än rapsolja.

■ Det går utmärkt att köra äldre dieselmotorer på vanlig raps- eller matolja, men på nyare motorer kan insprutningssystemet ta skada av den mer trögflytande oljan.

